

G`IJJAK IJROCHILIGI DARSLARIDA MUMTOZ ASARLARNING IJRO YO`LLARINI O`ZLASHTIRISH

Husanov Anvarxon Eshanxonovich

Qarshi ixtisoslashtirilgan san`at maktabi

"Xalq cholg`ulari" bo`limining g`ijjak mutaxassisligi o`qituvchisi

Annotatsiya: O`zbek xalq cholg`ulari ichida aynan g`ijjak sozi ovozining mayin va ta`sirchanligi bilan ajralib turadi. U sozlar ijrosining bir-biriga qo`shilib, silliq lanib borishini ta`minlaydi, ohangga sayqal beradi. Har bir cholg`u sozi o`zining shakli va tuzilmasiga ega bo`lgani kabi g`ijjak ham ana shunday tashqi sifatlarga ega ekanligi aytib o`tildi.

Kalit so`zlar: mumtoz, milliy, g`ijjak, maqom, sozandalik, kasbiy malaka, bezak, shtrix, texnika.

KIRISH

G`ijjakda tovush hosil qiluvchivositasi kamon (smichok) dir. Kamontuzilishigako`ra kamontayoqchasivaqillitoridaniborat. G`ijjakning yoqimli tovushi kamonning qay tarzda tortilishiga bog`liq. Kamon quyidagi besh qismga bo`linadi:

- 1) kamonning dastasi, (kamonning pastki yarmi);
- 2) kamonning uchi, (uning yuqori yarmi);
- 3) kamonning pastki qismi- kamontorining dastaga yaqin qismi;
- 4) kamonning o`rtasi;
- 5) kamonning yuqorigi qismi, ya`ni kamonning uch tomoni.

G`ijjakning chap oyoq ustiga qo`yib chalinadigan qismi podstavka deyiladi. G`ijjakda ovoz hosil bo`lishini ta`minlovchi kosa bo`lib, uning usti odatda baliqning terisi yoki biror-bir yurak pardasi bilan qoplangan bo`ladi. Shuningdek, chap qo`l harakatlanadigan dasta, to`rtta sim, torlarni tortib turuvchi quloqlar hamda xarraklardan iborat. Ustki va pastki xarraklar torlarning kosa terisi va dastaga tegib

qolmasligi, ularning erkin harakatlanishini ta'minlaydi. Pastki xarrak qoplangan terining o'rtasiga qo'yilib pastida simlarni bog'lab turuvchi moslamalar mavjud. Yuqoridagi xarrak, odatda, shayton (ko'zga ko'rinmas) xarrak deb yuritiladi.

ASOSIY QISM

To'rtta sim pastki moslamalar bilan yuqoridagi quloqlarga birlashtiriladi. Shunda simlarning chalinadigan va chalinmaydigan qismlari paydo bo'ladi. Simlarning katta xarrakdan toki bog'lab turuvchi moslamalargacha bo'lgan, shuningdek, shayton xarrakdan toki quloqlargacha bo'lgan oralig'i ham chalinmaydi. Ohang shayton xarrak bilan asosiy xarrak oralig'ida tarang tortilgan simning tebranishidan hosil bo'ladi.

G'ijjakning to'rtta simi (tori) mavjud bo'lib, birinchi tor, ingichka simi «MI»– II-oktavaga; birinchiga nisbatan yo'g'onroq bo'lgan ikkinchi tor, «LYa»– I-oktavaga; yanada yo'g'onroq bo'lgan uchinchi tor «RE»– I-oktavaga va nihoyat eng yo'g'on to'rtinchi sim

«Sol»– kichikoktavaga sozlanadi. Barmoqlarni bosish natijasida simlar borgan sari qisqarib boradi va ularning tovushi ingichkalashib, pardalar bo'yicha balandlashadi.

G'ijjak sozida chalish, boshqa cholg'u sozlari kabi qo'llar va barmoqlarning to'g'ri harakatlanishi, gavda holatlarining unga moslashtirilishini talab etadi [2].

Gavda oyoq, qo'l va barmoqlarning erkin holati tovushning yoqimli, ijroning mukammal bo'lishini ta'minlash bilan birga, ijro yuzasidan mantiqiy fikr yuritishga ham imkon yaratadi.

G'ijjak cholg'u sozini chalish texnikasiga xos muhim element o'ng qo'lning to'g'ri ishlatishidir. Bunda qo'lning yelka tirsakkacha bo'lgan qism harakati shuningdek, panja hamda barmoqlar harakatidan iborat asosiy uch qism holat namoyon bo'ladi. Ijro zarurati, ehtiyojiga ko'ra o'ng qo'lning muayyan qismlari harakatga keltiriladi. Shu tariqa kuyni chalish uchun zarur bo'luvchi tovushlar hosil qilinadi. O'ng qo'lning esa yelkaning bo'sh, erkin holatini ta'minlash, tirsakni erkin bukib barmoqlar bilan g'ijjak dastasining yuqori qismi ushlanadi va panja tirsak bilan bog'lanish qismida kichik barmoqqa tomon egiladi.

Pardalar (simlar)ni bosishda barmoqning yumshoq (yostiqcha) qismi bilan bosish va imkon qadar har bir pardada tebratma hosil qilishga erishish zarur. Bu holat mumtoz kuylarning ta'sirli ijro etilishini ta'minlaydi. Aynan shu tebratmaning bo'lmasligi o'zbek mumtoz kuylarini chalishga zidligi, u elementlarsiz musiqiy asarlar ta'sirchanligining pasayishini talabalar yaxshi bilishlari lozim. Kuyni bu kabi mezon, nola, shtrix va tebratma kabi bezaklar asosida chalish uning badiiy qiymatini belgilabgina qolmay, ijroning muvaffaqiyatli chiqishiga yordam beradi.

G'ijjak kuyning yuksak mahorat bilan ijro etilishini ta'minlovchi bir qator texnik imkoniyatlarga ega. Ular haqida qisqacha to'xtalib o'tish o'rinlidir [4].

Kuyni yuksak mahorat bilan ijro etilishini ta'minlovchi texnik imkoniyatlar, shtrixlardan biri - bu «detashe» bo'lib, u kamonning dastasidan to uchigacha bo'lgan oraliqda bir tekisda, uzmasdan, torta olishga asoslanadi. Asar sur'ati va xarakteriga ko'ra detashe kamoni butunicha yoki ayrim qismlaridan foydalanish orqali amalga oshadi.

Kuyni mahorat bilan ijro etilishida «markato» belgisiga amal qilish ham muhim ahamiyatga ega. Bu belgidan foydalanishda kamoni simga imkon boricha yopishtirib, to'liq tortib chalish maqsadga muvofiqdir. Kamonning harakati almashtirilganda ham kamoni simdan uzmaslikka harakat qilish lozim. Bunda har bir nota aksent bilan bog'lanib so'ngra asta-sekin so'nib boradi.

«Legato» shtrixi esa tovushlarni urg'usiz, bir-biri bilan birlashtirib chalinishini ifodalaydi. Bunda kamon harakati almashinishining sezilmasligi, urg'usiz kechishiga erishish muhim ahamiyatga ega. Bunday harakatlanish mumtoz asarlar ijrosidagi murakkab harakatlarni yuksak mahorat bilan bajarishga imkon beradi.

«Detashe» va «legato»larning bir-biriga bog'lanib kelishi ayniqsa maqomlarda ko'p uchraydi.

Mumtoz asarlar ijrosida ham ba'zan aniq, keskin uzish hollari kuzatilib, u g'ijjak sozi ijrosidagi «martele» belgisi asosida amalga oshiriladi. «Martele» shtrixida ijro etish ba'zan mardonavorlik, jasurlik, shijoat ruhiyatiga ega asarlarda kuzatilsa, ba'zan raqs xarakteridagi asarlarda ham ko'zga tashlanadi [5].

«Stakkato» bu keskin uzib-uzib ijro etishni talab qiladigan belgi sanalib ijro darajasini kasbiy nuqtai nazaridan tahlil qilishda stakkato ham muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Keyingi vaqtlarda g'ijjak kamonini ham skripkaga o'xshatib, tori(qillar)ga tegmasdan dastaga barmoqlarni tekis joylashtirib chalish usuli ommalashib bormokda. Garchi kamonniyangicha ushlar usuli rikoshet, yuguruvchi stakkatolarni olishda texnik jihatdan qulay bo'lsada, mumtoz kuylarni ijro etuvchilar qadimiy usulni qo'llash maqsadga muvofiqligi hamda texnik qiyinchiliklarni bartaraf qilishga yordam berishini qayd etib o'tish zarur.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz nazariyasiga chizgilar. – T.: Sharq nashriyot-manbaa konserni bosh tahririyati, 2018. – 239 b.
2. Kavkabi M. Musiqiy risola //Trans. persdan. Rashidova D.A. Qo'lyozma, ilmiy tadqiqot kutubxonasi. inst. San'at tanqidi. Inv. № 508.
3. Karimova Z.B. Nawai musiqada. - T .: Izd.let. va ularga san'at. G. Gulyama, 2018. - 143 b.
4. Karomatov F.M. Xalq musiqasi // O'zbek musiqasi tarixi. Tuzuvchi: T.E. Solomonova. - T .: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va sanat nashriyoti, 2011. - 27 - 34-b.
5. Maqomlar, mug'omlar va zamonaviy bastakor ijodi. - T .: G. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2018. - 134 b